

نظرخواهی راجع به کتاب کافی و ثقة الاسلام کلینی

چکیده: این مقاله شامل پرسشهایی است در زمینه‌های: ۱. نقش حدیث در شناخت دین ۲. جایگاه کتاب کافی در فرهنگ شیعی ۳. اهداف شیخ کلینی از تنظیم و تدوین کتاب کافی ۴. نیازسنجی ضرورت پرداختن به تحقیق و ترویج کتاب کافی و شیخ کلینی و ۵. بایسته‌های پژوهشی مرتبط با کافی و کلینی؛ که توسط اندیشمندان معاصر: استاد محمد بیابانی اسکویی، دکتر محمدمهدی رکنی، حجّت‌الاسلام محمد محمدی ری شهری و استاد علی ملکی میانجی پاسخگویی شده است. بر اساس پاسخهای این اندیشمندان، ۱. براساس حدیث ثقلین سرچشمه اصلی دین قرآن و حدیث است. ۲. کتاب کافی با توجه به قدمت و جامعیت و اعتبار، نه تنها در چالشهای فکری زمان خود نقش اساسی داشته است، بلکه برای زمانهای بعد نیز چنین نقشی دارد. ۳. برای ترویج کافی در روزگار حاضر به ویژه با توجه به معارف اعتقادی شیعی، باید بر مبنای آن تلاشهای بیشتری انجام شود که راه حلی مناسب برای پاسخ به خرافات و تحریفات است. ۴. پژوهشهای حدیثی بیشتر و جدی‌تر برای شناخت کافی لازم است.

همه بزرگان و فقهای طراز اول شیعه به عظمت و جایگاه ویژه کتاب کافی اعتراف و بانهایت بزرگداشت و تکریم، از مؤلف آن یاد کرده‌اند. پرداختن به کتاب کافی، یعنی احیای مکتب اسلام و قرار دادن اسلام ناب در اختیار جامعه بشری و خدمت سترگ به علم و فرهنگ و دین. **کلیدواژه:** کلینی - پرسش و پاسخ / کافی - پرسش و پاسخ / عقل / کافی - اعتبار / حدیث / قرآن / اهل بیت علیهم‌السلام - مفسر قرآن / تدوین حدیث

پنج پرسش راجع به کافی (متن پرسش‌ها در سفینه شماره ۱۸ آمده است).

پاسخ استاد محمد بیابانی اسکویی

جواب ۱) دین یعنی مجموعه احکام و عقاید و اخلاق و به طور کلی، همه وظایف بندگی که توسط پیامبر گرامی اسلام، برای مسلمانان بیان گردیده است. حال اگر کسی دین به این معنا را پذیرفت، چاره‌ای ندارد جز اینکه هر چیزی را که به عنوان امر دینی مطرح می‌کند، حتماً به پیامبر یا آنان که از سوی او علوم دینی را فرا گرفته‌اند، مستند کند. روشن است که از نظر شیعه، در مرتبه اول کتاب قرآن و در مرتبه ثانی و در کنار آن، سنت پیامبر و کلمات امامان اهل بیت علیهم‌السلام است که بیان امور دینی در آنها آمده است. پس اگر کسی بخواهد دین را به صورت صحیح و بدون هرگونه انحراف و تحریف و آرایش و بدعت پیدا کند، چاره‌ای ندارد جز اینکه به متون اصلی دین، یعنی قرآن و احادیث، مراجعه کند و باید همه اموری را که به عنوان امور دینی برایش مطرح می‌شود، به قرآن و احادیث معتبر عرضه نماید تا از آنچه از خارج دین به عنوان امر دینی مطرح می‌گردد، آگاه گردد و با بصیرت کامل به اظهار نظر در جوانب مختلف دین بپردازد.

جواب ۲) کتاب کافی یکی از مجموعه‌های مهم روایی شیعه است که کلمات امامان اهل بیت علیهم‌السلام را در جهات گوناگون دینی - اعم از امور اعتقادی و احکام تعبّدی و اخلاق فطری انسانی - به جامعه دینی شیعه عرضه نموده است. از آنجاکه

کتاب کافی از جامعیت لازم در تمام جهات دینی برخوردار است، لذا به یقین می توان گفت: یک کتاب کامل از وظایف بندگی انسان را در خود جای داده است. به همین جهت، از همان زمان تألیف تا عصر حاضر، مورد مراجعه عالمان شیعه بوده و هیچ عالم شیعی خود را بی نیاز از آن نمی دانسته است. و به ضرس قاطع، می توان گفت که تشیع، حیات خویش را مرهون وجود کتاب کافی است. اگر کافی از فرهنگ دینی شیعه برداشته شود، دیگر نمی توان جای آن را پر نمود.

جواب ۳) مرحوم کلینی در روزگاری می زیسته که فرهنگ غالب در آن زمان، فرهنگ اعتزال و اهل حدیث تعدیل یافته توسط اشعری بوده است. روشن است که هر دو فرهنگ و دیدگاه با معارف حقه اهل بیت علیهم السلام متفاوت بودند. متکلمان شیعه در این راستا - با توجه به درگیری علمی و کلامی که با اهل سنت داشتند - برای پاسخگویی به آنان ناچار بودند به مطالب عقلی و نظری معتزله مسلح شوند. در نتیجه این گونه جبهه گیری در مقابل آنان، به تدریج از معارف اصیل دینی - که توسط امامان اهل بیت علیهم السلام بیان شده بود - تحت شعاع قرار می گرفت. به نظر می رسد مرحوم کلینی برای احیای این معارف اصیل و توجه دادن عالمان شیعی به اصالت معارف موجود در کلمات امامان اهل بیت علیهم السلام و زدودن برخی افکار و آراء غیر دینی که در حوزه معارف دینی رخنه می کرده، دست به این کار زده و در این کار، به یقین می توان گفت که موفق و مورد تأیید بوده است.

جواب ۴) به نظر می رسد در زمان حاضر، همان ضرورتی که در زمان کلینی برای تدوین و جمع آوری کافی وجود داشته، برای پرداختن به تحقیق و ترویج کتاب کافی و دیگر اصول روایی شیعه وجود دارد. زیرا اگر در آن زمان، افکار بیگانه توسط معتزلیان و مترجمان فلسفه در حوزه دینی وارد می شد، امروزه هم افکار بیگانه با روشهای مختلف و گوناگون، معارف اصیل دینی تشیع را مورد هدف قرار داده است. در آن زمان، مرحوم کلینی با تدوین و جمع آوری کلمات نورانی اهل

بیت علیه السلام توانست معارف اصیل دینی را در جامعه دینی شیعه رونق بخشد. امروز نیز با تحقیق و ترویج کتاب کافی می‌توان جوانان تحصیل کرده شیعی را با تشیع راستین آشنا کرد و آنان را در تحکیم عقاید اصیل تشیع یاری داد.

جواب ۵) یکی از امور مهم دینی که در درجه اول همّت عالمان دینی بوده، تبیین احکام و وظایف تعبّدی بندگان بوده است که کتب فراوانی در این زمینه توسط محققان و کارشناسان عرضه شده و می‌شود. اما در مقابل، در جهات اعتقادی و اصول معارف دینی - که پایه و اساس احکام تعبّدی فقهی می‌باشد - آن گونه که شایسته است دقّت و تحقیق نشده است. البته هیچ‌گاه عالمان دینی از این جهات هم فارغ نبوده و در اعصار مختلف مصنفاتی در این زمینه تحریر شده است. ولی باید معارف اعتقادی اصیل شیعی، چنان‌که در کافی و دیگر کتب معتبر روایی جمع آوری گردیده، به صورت منظم و با دید اجتهادی - چنانچه در فقه صورت گرفته - در معارف اعتقادی و اخلاق دینی هم صورت گیرد. لذا باید کتبی همچون وسائل الشیعه - که جامع روایات فقهی است و با نظمی خاص تدوین یافته و کار را برای محققان و مجتهدان در حوزه فقه آسان کرده است - در حوزه معارف اعتقادی و اخلاق دین فطری، گردآوری شود و تعارض روایات در محتواها برطرف شود و بیانها و توضیحاتی در ابواب مختلف تدوین شود. نیز باید تعلیقات و حواشی و شروحاتی که برای کتاب کافی توسط عالمان دینی نوشته شده و به صورت خطّی در کتابخانه‌ها نگهداری می‌شود، احیاء شده و به جامعه علمی کشورهایی که دارای حوزه‌های علمی‌اند، عرضه گردد.

پاسخ دکتر محمد مهدی رکنی

با سلام، ضمن تشکر، با توجه به کمی فرصت، پاسخ پرسشها را به شرح زیر عرض می‌نماید:

جواب ۱) بدیهی است که شناخت صحیح دین را باید از مدارک و منابع دینی

جُست، که از آن جمله، اخبار و احادیث رسول خدا ﷺ و عترت معصومش می‌باشد؛ چنان‌که در حدیث متواتر «ثَقَلَيْنِ»^۱ به آن تصریح شده است.

اینکه پیامبر اکرم ما، اَمّت را بعد از قرآن به عترتش ارجاع داده و به صورت ترکیب مزجی، قرآن و عترت را با هم ذکر کرده، شاید یک علتش این باشد که «کتاب» معلّم و مبین می‌خواهد؛ به ویژه کتابی که تا قیام قیامت باید راهبر و هدایتگر اَمّت اسلامی باشد. کتاب خدا به صریح آیه ۷ سوره آل عمران، شماری از آیاتش متشابه و تأویل‌پذیر است و تأویل صحیح آن را راسخان در علم می‌دانند؛ که به دلیل احادیث بر جا مانده از عترت پیامبر اعظم، آنان مصداق کامل راسخان و عالم به محکم و متشابه و ناسخ و منسوخ و ظاهر و باطن کلام الله می‌باشند. بنابراین، نقش احادیث ائمه معصومین علیهم‌السلام در تفسیر و توضیح قرآن - که معجزه جاوید پیامبر اسلام است - بیان شد. و کتاب شریف کافی در بردارنده حدود ۱۶۰۰۰ حدیث می‌باشد؛ پس بسیار قابل اعتنا و توجه است.

۱. حدیث ثَقَلَيْنِ در کتب حدیث و تفسیر فریقین، در حدّ تواتر با الفاظ مختلف در موارد گوناگون، از سوی رسول مکرم ﷺ بیان شده، حدیث در کتابچه‌ای با ۴۸ صفحه و مشخصات زیرین منتشر شده است: الشیخ قوام الدین الوُسنویّ و الأستاذ محمّد الواعظ الخراسانی، حدیث الثَقَلَيْنِ، المجمع العالمیّ للتقريب بين المذاهب الإسلامية، ۱۴۱۶ هـ.ق. / ۱۹۹۵ م، مؤسسه الکلام، بسعی محمّد سعید معزالدین، ۵۰۰۰ نسخه.

(شیخ قوام الدین در بخش اول کتابچه، اسانید و روایات متعددی که در کتب و مسانید اهل سنت و نیز عبقات الانوار بوده نقل کرده (از قرن اول تا سیزدهم) و در پایان ذیل تنبیهات (ص ۳) می‌نویسد: إِنَّا لِأَنَّكَ وَرُودِ النَّصِّ فِي التَّمَسُّكِ بِالسَّنَةِ السَّنِيَّةِ الْمُحَمَّدِيَّةِ فِي مِثْلِ «كِتَابِ اللَّهِ وَ سُنَّتِي»، بَلِ الْمَرَادُ أَنَّ تِلْكَ النُّصُوصَ غَيْرَ حَدِيثِ الثَّقَلَيْنِ الْمُتَّفَقِ عَلَيْهِ بَيْنَ فِرْقِ الْإِسْلَامِ.» و استاد محمّد واعظزاده در بخش دوم معانی بلند و نتایج مهمی گرفته‌اند که از آنهاست: «۱. إِنَّ الْعِتْرَةَ كَالْكِتَابِ حِجَّةٌ وَ سِنْدًا بِمَعْنَى: أَنَّ هَذَيْنِ الْأَصْلَيْنِ كُلَّ مِنْهُمَا دَلِيلٌ وَ سِنْدٌ وَ حِجَّةٌ مُسْتَقْبَلَةٌ، لِابْتِغَاءِ أَنَّ تَوَافُقَ وَ تَطَابُقَ الْحِجَّتَيْنِ يُشْكَلُ حِجَّةً وَاحِدَةً... ۲. الْاِقْتِرَانُ بَيْنَ الْكِتَابِ وَ الْعِتْرَةِ دَلِيلٌ عَلَى عِصْمَةِ الْعِتْرَةِ، كَمَا أَنَّ الْكِتَابَ مَعْصُومٌ مِنَ الْخَطَا... وَ عَلَى هَذَا الْأَسَاسِ فَإِنَّ الْعِتْرَةَ هُمْ أَشْخَاصٌ مَخْصُوصُونَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ النَّبِيِّ ﷺ لَهُمْ صِفَاتُ الْعِصْمَةِ وَ لَيْسَ كُلُّ ذَرِيَّةِ النَّبِيِّ... ۳. إِنَّ الْعِتْرَةَ كِتَابٌ اللَّهُ تَعَالَى بَاقِيَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ لَنْ يَخْلُو الْعَالَمُ مِنْ هَذِهِ الْعِتْرَةِ. وَ عَنِ هَذَا الطَّرِيقِ يُمْكِنُ الاسْتِدْلَالُ بِهَذَا الْحَدِيثِ عَلَى ضَرُورَةِ وَجُودِ الْإِمَامِ صَاحِبِ الْعَصْرِ وَ الزَّمَانِ... حَيًّا.»

جواب ۲) کتاب شریف و تألیف مُنیف «الکافی» از دیرباز نزد علما و فقهای شیعه پایگاهی والا و رفیع داشته است؛ زیرا:

اولاً قدیم‌ترین کتاب حدیث شیعه است که با نظم منطقی و تبویبی عالمانه، احادیث و مرویات معصومین مخصوصاً امام محمدباقر و امام جعفر صادق علیهما السلام را گرد آورده؛ یعنی آنچه از اصول اربعمائه به دستش رسیده (که همانند یادداشتهای روزانه دانشجویان از تقریرات استاد است) منظم و مرتب کرده و به صورت کتابی کلان درآورده تا از حوادث زمانه محفوظ ماند.

ثانیاً جامعیت آن اثر دیرینه سال است که شامل اصول و فروع اسلام می‌باشد. و در بخش اصول (جلد دوم) اخبار مربوط به اخلاق و رفتار را آورده (کتاب الایمان و الکفر، کتاب العشرة) است. یعنی به احادیث اعتقادی یا مباحث فقهی بسنده نکرده است.

ثالثاً: حُسن سلیقه مؤلف دانشمند در تبویب مطالب و تنظیم احادیث، به این معنی که اصول کافی با «کتاب العقل و الجهل» (ص ۱۰) و کتاب «فضل العلم» (ص ۳۰) آغاز می‌شود، سپس به «کتاب التوحید» (از ص ۷۲) می‌رسد^۱ و اثبات صانع و یکتایی‌اش و سایر مباحث مربوط را می‌آورد. این شیوه تنظیم احادیث، اهمّیت و قداست عقل و علم را در فرهنگ شیعه و اندیشه آن عالم شیعی می‌رساند، و امروز برای ما مایه افتخار است؛ هم در برابر اشاعره و هم در بحث با عقل‌گرایان و فیلسوف نماها یا غرب‌زدگان.

رابعاً: عصر زندگی ثقة الاسلام محمدبن یعقوب کلینی که مصادف با عصر غیبت صغری و وجود نایبان خاص ولی عصر حجّة بن الحسن - عجل الله فرجه - می‌باشد. این تقارن زمانی بی‌تردید، راه‌گشای مشکلات علمی و دینی آن بزرگ می‌شده؛

۱. نک: محمدبن یعقوب کلینی الرازی، الأصول من الکافی، الجزء الأول، عنی بنشره الشیخ محمد الآخوندی مؤسس دارالکتب الإسلامیة، طهران، مطبعة الحیدری، بی‌تا.

یعنی از امدادهای نهان و آشکار ولی زمان (عج) و نایبانش برخوردار می‌گشته است. و این فضیلت و مزیتی است که سایر محدثان یا فقیهان، از آن تا این حد بی‌بهره بوده‌اند؛ چون در عصر غیبت کبری می‌زیستند.

جواب ۳) معمولاً پدیدآورندگان اثر مکتوب و مؤلفان کتاب، هدف یا اهداف خود را در ابتدای آن ذکر می‌کنند. مؤلف دانشمند و خوش‌قریحه ما نیز از این مهم غفلت نکرده و در خطبه «الأصول من الکافی» پس از حمد و ثنای آفریدگار با الفاظی بلیغ و شهادت به رسالت حضرت محمد مصطفی و وصایت علی مرتضی و اولاد معصومش - صلوات الله علیهم - به برادر دینی اش - که از او کتابی جامع در معالم و معارف و احکام دین خواسته - خطاب می‌کند، و پس از گلایه از اهل زمان و نادانان، برای رفع اشکالهای آن برادر - و بلکه همه برادران شیعی اش - دست به جمع احادیث صحیح معصومین می‌زند و به شیوه‌ای که (در پاسخ ۲) اشاره شد، منظم و فصل‌بندی می‌کند. کوتاه سخن اینکه هدف آن بزرگ مرد موفق و مؤید، ارائه مجموعه احادیث ائمه اثنا عشر در تمام مباحث اسلامی - از اصول و فروع و اخلاقیات و آداب و سنن - می‌باشد؛ حتی روضه کافی را به احادیثی که در آن ابواب نمی‌گنجیده یا وثاقت لازم را نداشته، اختصاص داده تا چیزی فوت نشود و خبری نمانده نماند.

جواب ۴) از آنچه در سه جواب پیشین گفته شد، اهمیت کتاب «الکافی» و ضرورت پرداختن به این مرجع مهم حدیثی معلوم گردید. علاوه بر آن، زمان ماکه عصر ارتباطات سریع نام‌گرفته و کشورهای جهان در پنج قاره، همه با وسایل الکترونیکی، از هوا و زمین به هم مرتبط شده، تبلیغات سوء و شبهات ظاهر فریب زودتر از گذشته به کشورهای اسلامی و شیعی می‌رسد، و گویا سهم ما از این افساد و اضلال بیشتر است. در هر حال، به حکم «مقابله به مثل»، ما نیز باید در ترویج قرآن و حدیث - که دو منبع اصیل اسلام‌شناسی است - کوشا باشیم. بی‌مناسبت

نیست برای پی بردن به اهمّیت کتاب کافی به عرض خوانندگان برسانم: در سال ۵۵-۱۳۵۴ که از طرف دانشگاه مشهد برای استفاده از فرصت مطالعاتی به پاریس رفته بودم، با جوانی فرانسوی - که به ظنّ قوی با کلیسا در ارتباط بود - آشنا شدم که پایان‌نامه تحصیلی‌اش ترجمه اصول کافی به زبان فرانسه بود. مقصود این است که آنان، از آن زمان و بلکه سالها جلوتر به اهمّیت «الأصول من الکافی» پی برده و در صدد ترجمه آن بر آمده بودند، و چه ارزان و راحت با منابع حدیث و عقاید و باورهای ما آشنا می‌شوند. و بنده اطمینان دارم بسیاری از دانش‌آموختگان ما در مقطع لیسانس، حتّی در رشته‌های علوم انسانی (غیر از دانشجویان دانشکده‌های الهیات) کتاب کافی را نمی‌شناسند؛ تا چه رسد به اینکه از آن بهره‌مند شوند و مثلاً بدانند که کلینی اثر گران سنگ خود را با ارزش‌گذاری و معرفّی عقل و علم آغاز می‌کند و بعد به کتاب «توحید» می‌رسد (و ادله‌ای عقلی بر اثبات صانع می‌آورد)، و پس از آن به جای عنوان شرایط امام و امامت، روایات این باب را عنوان «کتاب الحجّة» می‌دهد، تا همان‌طور که در بسیاری از احادیث آمده، امام را حجّت خداوند معرفّی کند، که با در نظر آوردن معنی اصلی آن، یعنی الدّلالة المبیّنة للمحجّة؛ أي: المقصد المستقیم^۱ اهمّیت و حُسن انتخاب این نام‌گذاری معلوم می‌شود، و امام در چهره راهنمای روشن‌گر راه مستقیم نمودار می‌گردد. بنا بر آنچه گفتیم، ضرورت ترویج کتاب کافی روشن و مبرهن شد.

جواب ۵) کارهای پژوهشی بایسته و لازم نسبت به متون کهن دینی و حدیثی را اهلس نیک می‌دانند: انتخاب قدیم‌ترین نسخه خطی و مقابله با سایر نُسَخ، ذکر نسخه بدلها و تحشیه و توضیح مشکلات متن و غیر اینها. این‌گونه تحقیقات عالمانه نسبت به «الکافی» انجام گرفته، اگر باز هم بشود تا این اثر کهن سال - چنان‌که ریخته

۱. نک: ابوالقاسم الحسین بن محمّد المعروف بالراغب الإصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق و ضبط: محمّد سیّد کیلانی، عنیت بنشره المكتبة المرتضویة، طهران، بی‌تا.

خامه نویسنده بوده - در اختیار شیفتگان امروز قرار گیرد خوب است و افزون بر ثواب آخروی، سود مادی هم - ان شاء الله - خواهد داشت؛ ولی آنچه در نظر این حقیر لازم تر است و مورد رضای ولی عصر - عجل الله فرجه - می باشد، این است که به نکته باریک و مهمی که مدیر مسئول محترم سفینه - در سر مقاله شماره ۸، ص ۴ - نوشتند، بیشتر توجه کنیم: «در مورد دیگران عمدتاً به تغییر بینش بیندیشیم تا افزایش دانش، همزبانی با این نسل را نادیده نگیریم»؛ این پند و خیرخواهی را که از سر دل سوزی و احساس مسئولیت است، درباره «الأصول من الکافی» انجام دهیم. بدین معنی که برای دگرگونی در بینش و عقیده نسل جوان، احادیثی مناسب و خردپذیر از آن گنجینه پرگهر برگزینیم و با توضیحی درخور و نامی زیبا و گویا، چاپ کنیم و به بهای ارزان، بدون سود مادی، در دسترس نسل شکست خورده و سرگردان فعلی قرار دهیم تا با حجت‌های الهی بیشتر آشنا شوند و با راهنمایی آنان - که با زبان فطرت و وجدان سنخ گفته اند - به خدای سبحانه و آفریدگار مهربان راه یابند و لذت بندگی او را بیابند. اگر نیتها خالص باشد، بی تردید. بذرها کاشته ثمربخش خواهد بود. والسلام علی من اتبع الهدی.

پاسخ حجت الاسلام محمد محمدی ری شهری

جواب ۱) کتاب کافی در رأس کتب اربعه و مهم ترین کتاب در حوزه حدیث شیعه است و از این جهت، مؤلف آن نیز از رجال مهم شیعه تلقی می شود. از این رو، این کتاب شریف و مؤلف آن می باید مورد توجه ویژه قرار گیرد. این توجه می تواند در جهات ذیل باشد:

۱. تحقیق مجدد کافی بر اساس مهم ترین نسخه های موجود از آن، به شکلی نو، مطابق با استانداردهای شناخته شده در تحقیق.

۲. توجه خاص به اسناد آن از جهت تحریفات و تصحیفات واقع شده در اسماء

راویان.

۳. نگارش تازه از شرح حال و حیات علمی مرحوم کلینی.

۴. التفات به شیوه مرحوم کلینی در نقل آسناد (تحویل، اختصار و تعلیق).

۵. توجه خاص به شیوه مرحوم کلینی در تبویب کتاب کافی.

۶. بررسی شیوه وی در ترتیب احادیث هر باب.

۷. یافتن منابع وی در هر کتاب و باب از کتابها و ابواب کافی.

به لطف خدا در چهار جهت اول، گامهای خوبی در مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث برداشته شده و کتاب کافی در شرف طبعی وزین و با تحقیقی شایسته است. در تحقیق جدید، ضمن بهره‌گیری از نسخه‌های متعدد و نقل دقیق نسخه بدلها، به آسناد این کتاب شریف نیز توجه خاصی شده و به تعلیقات درخور توجهی مزین گشته است. در این تحقیق جدید، به شرح حال و حیات علمی مرحوم کلینی نیز توجه خاصی شده و در مقدمه به تفصیل، به این مسئله پرداخته شده است.

از نکات قابل اهمیت در مورد این کتاب شریف - که کمتر بدان توجه شده است - می‌توان به این نکته اشاره نمود که کافی یکی از مهم‌ترین منابع حتی در نگارش سایر کتب اربعه (من لایحضره الفقیه، تهذیب الاحکام و الاستبصار) است. اگر چه شیخ صدوق در کتاب من لایحضره الفقیه، خیلی به ندرت از مرحوم کلینی نام برده است، اما با تطبیق این کتاب با کتاب کافی می‌توان پی برد که یکی از منابع مهم شیخ صدوق در تدوین کتاب الفقیه، کتاب کافی است؛ چنان‌که مجلسی اول در روضة‌المتقین به این نکته تصریح کرده است. شیخ طوسی نیز اگر چه در موارد قابل توجهی به نقل خود از کافی تصریح نموده است، لیکن در موارد قابل توجهی نیز به اخذ از کافی تصریح نکرده است و این نکته تنها با تطبیق و مقایسه تهذیبین با کافی به دست می‌آید.

جواب ۲) مرحوم کلینی در مقدمه کافی می‌نویسد که یکی از برداران دینی به خاطر تعارض روایات در موضوع واحد، از درک حقیقت و اینکه کدام روایت

درست است، عاجز و درمانده است و نیز کتابی جامع - که شامل اصول و فروع و مواعظ... باشد - وجود ندارد تا بدان مراجعه کند. بنابراین، مرحوم کلینی به درخواست وی کتابی جامع در اصول دین و فروع دین و مواعظ و در حدّ امکان فارغ از نقل روایات متعارض فراهم می‌کند؛ اما در نهایت اشاره می‌کند در مواردی چاره‌ای از نقل روایات متعارض وجود ندارد و راه اساسی این است که با وجود قرائن خارجیّه - همانند موافقت عامّه با یکی از دو حدیث متعارض یا شهرت یکی از دو حدیث متعارض - حدیث مخالف با عامّه یا حدیث مشهور را اخذ و حدیث دیگر را طرح نماید و اگر این هم ممکن نبود، از باب تسلیم، در عمل به هر یک از دو حدیث متعارض مخیر است. از این رو، هدف نهایی مرحوم کلینی نگارش کتابی جامع در جمیع فنون و دانشهای اسلامی بوده است که در آن مشکل تعارض احادیث تا حدّ زیادی کمرنگ شده است و با دستوری که در مقدمه مبنی بر جستجوی قرائن خارجیّه و تخییر در صورت نبود قرائن داده، سعی کرده است که مشکل را کاملاً حل نماید.

در مورد شیوه مرحوم کلینی نیز عرض می‌شود که وی سعی کرده است کتابها و ابواب کتاب کافی را با نظر به اهمّیت و ابتلا و ترتیب کتابهای فقهی مرتّب نماید. بنابراین، ابتدا برای کافی دو بخش اصول و فروع در نظر گرفته است و بخش اصول را مقدّم بر بخش فروع کرده است. در بخش اصول نیز کتاب عقل و جهل را نظر به اهمّیت آن، مقدّم کرده است و بعد کتاب فضل علم و بعد کتاب توحید و... در فروع نیز مانند کتابهای فقهی و نیز با نظر به اهمّیت و ابتلای مردم، با کتاب طهارت شروع کرده و بعد کتاب حیض و بعد کتاب جنائز و بعد کتاب صلاة و... آمده است.

جواب (۳) با شناخت احادیث صحیح و معتبر و ترویج آنها می‌توان فرهنگ زیبای دین را به نمایش گذاشت. باید یک به یک خرافات و وصله‌های بی‌اساسی را که به نام دین رواج یافته است، شناسایی و در مقابل آنها آداب صحیح دین را - که

برگرفته از روایات معتبر است - منتشر و فرهنگ عمومی را اصلاح کنیم. به نظرم، خوب است در این خصوص، کتابی تهیه شود و با طرح یک‌به‌یک نادرست‌ها و کجی‌هایی چون اعتقاد به شانس، عطسه را نشانه صبر دانستن و مواردی از این قبیل، عقاید درست را بر اساس روایات، به عموم مردم معرفی کنیم. اساساً اسلام، برنامه جامع زندگی مادی و معنوی است و پیشوایان معصوم آن برای تمام شئون زندگی مردم دستورهای خاصی را ارائه نموده‌اند و ما باید به مردم آموزش دهیم که در تمام مسائل روزمره زندگیشان، از خوردن و آشامیدن گرفته تا ازدواج و خرید خانه و عزاداری، به دنبال احادیث آن بزرگواران باشند و مقدمات لازم را برای آشنایی بیشتر مردم با احادیث فراهم آوریم.

جواب ۴) متأسفانه در جامعه امروز، به ویژه جوانان، فقر فرهنگی و دینی عجیبی مشاهده می‌شود؛ به طوری که گاه از اصول دین خود جز چند نام چیز دیگری نمی‌دانند. برای مثال، اگر از آنان پرسیده شود که این توحیدی که شما از آن نام می‌برید یا صفات سلویه و ثبوتیه خداوند متعال را در چند جمله توضیح دهید، پاسخ در خور توجهی نخواهید شنید. از همین رو، در مواجهه با اهل سنت و طرح مسائلی همچون رؤیت خداوند در قیامت، غافلگیر و در پای‌بندی به عقاید خود سست می‌شوند. بعد از این مقدمه، عرض می‌شود که کتاب کافی در دو بخش اصول‌الدین و فروع‌الدین، تدوین شده و در هر بخش مرحوم کلینی فارغ از نقل روایات متعارض، سعی کرده است که به نقل روایات معتبر از مهم‌ترین و صحیح‌ترین مصادر روایی - که اغلب توسط اصحاب ائمه علیهم‌السلام نگاشته شده‌اند - بپردازد. بر همین اساس، بخش اصول از این کتاب می‌تواند با ترجمه‌ای روان به زبانهای مختلف، مبین خوبی برای عقائد شیعه در سطح عموم مردم باشد و حتی لازم است کتابهایی به شکل درسی یا پرسش و پاسخ بر اساس محتوای این بخش از کتاب کافی به منظور آشنایی، با عقاید شیعه و مرحوم کلینی، برای جوانان تهیه و

تدوین نمود.

جواب ۵) صرف نظر از عقاید و رسوم بی‌اساس قومی و منطقه‌ای - که در میان شیعه وجود دارد - تقریباً تمام عقاید و فرهنگ شیعه برگرفته از روایات این کتاب شریف است. از همین جا می‌توان به نقش مهم این کتاب در فرهنگ و عقاید شیعی پی برد. برای مثال می‌توان به آداب غذا خوردن، دعا برای کسی که عطسه کرده، آداب سفر و آداب دفن میت اشاره نمود که همگی برگرفته از روایات این کتاب شریف است. در بخش عقائد نیز عقائد شیعه برگرفته از روایات بخش اصول از این کتاب گرانقدر است.

نکته دیگر در مورد جایگاه کتاب کافی، منبع و مأخذ اول شدن این کتاب در حوزه حدیث و فرهنگ شیعه برای سایر کتابهاست. حتی همان‌طور که در پاسخ سؤال دیگر گفته شد، این کتاب شریف را شیخ صدوق و شیخ طوسی نیز جزو منابع کتاب خود قرار داده‌اند.

در پایان، توجه به این نکته حائز اهمیت است که آنچه درباره اعتبار این کتاب مهم و ارزنده عرض کردیم، به این معنا نیست که همه روایات آن معتبر و قابل استنادند؛ بلکه در این کتاب و سایر منابع روایی، روایات ضعیف و غیر قابل استناد نیز وجود دارد که توسط کارشناسان حدیث باید مورد نقد و تبیین قرار گیرد.

پاسخ استاد علی ملکی میانجی

جواب ۱) منابع معرفت و میزان شناخت، دو نور مقدس عقل و دین‌اند. دین نیز بر دو رکن رکین، یعنی کتاب خدا و سخنان معصومان و احادیث استوار است که بر اساس کلام خدا، احادیث نبوی و ولوی، نقش عالی در تبیین شریعت آسمانی دارند و بدون در نظر گرفتن احادیث، شناخت از دین ناقص و غیر ممکن است و چه بسا موجب گمراهی اشخاص گردد. از این روست که پیامبر گرامی اسلام دو ثقل گرانبها، قرآن و عترت را در میان امت به یادگار گذاشت و شرط گمراه نشدن را تمسک به این

دو نور مقدّس قرار داد و فرمود: این دو نور هرگز از هم جدا نمی‌شوند.

جواب ۲) کتاب شریف «کافی» کهن‌ترین و جامع‌ترین و مفصل‌ترین جامع حدیثی شیعه امامیه است که در زمان غیبت صغری، به دست عالم و فقیه جلیل، کلینی رازی تدوین یافته است. این کتاب مورد احترام تمامی عالمان شیعه با گرایشهای فکری مختلف در طول یازده قرن بوده است. شهید اول و محقق ثانی دو تن از ارکان اربعه فقه شیعه^۱ در مورد کتاب شریف «کافی» فرموده‌اند: کتابی در حدیث همانند «کافی» در میان شیعیان تدوین نیافته است. حاج آقا بزرگ تهرانی نیز در مورد «کافی» می‌نویسد: کتابی نظیر آن در احادیث آل رسول نوشته نشده است.

جواب ۳) مرحوم کلینی در مقدمه کتاب «کافی» انگیزه اقدامش را برای تألیف این کتاب این‌چنین بیان می‌کند: یکی از برادران دینی، در پیامی اظهار داشته است مبنی بر اینکه: مردم زمان ما علم و دانش را رها کرده و در جهل و نادانی، غوطه‌ور شده‌اند؛ نام خود را مسلمان گذاشته‌اند، ولی از محتوا و متن اسلام بی‌خبرند؛ کارها را دلخواه و طبق عادت و رسوم و تقلید از نیاکانشان انجام می‌دهند و در همه امور، به عقل ناقص خود تکیه دارند. آیا چنین کاری درست است؟ آن‌گاه از قول او نقل می‌کند که درخواست نموده کتابی بنویسد که شامل جمیع علوم دینی باشد و او و همه مؤمنین را کفایت کند، تا کسانی که می‌خواهند حقیقت اسلام را از دیدگاه پیشوایان دینی ما و سنتهای استواری که مدار تکلیف و عمل‌اند، بدست آورند و بر طبق آنها عمل کنند، به آن مراجعه نمایند.

مرحوم کلینی خواسته آن برادر دینی را اجابت کرده، به تألیف کتاب «کافی» اقدام می‌کند. کتاب شریف «کافی» حاوی مباحث عقاید و کلام نقلی و مأثور، اخلاق و احکام است و به لحاظ تبخّر علمی مؤلف در اصول و فروع دین، مباحث

۱. آیت الله شیخ هاشم قزوینی چهارتن را چهار رکن فقهت شیعه می‌دانسته است: محقق اول، علامه حلی، شهید اول و محقق ثانی.

در بخش‌های مختلف دینی با اسلوب و شیوه مناسب‌گزینش و عرضه شده است. با وجود تأکید بر تمسک به دو منبع اصیل استناد کتاب و حدیث، از ارجگذاری به علم و عقل غفلت نگردیده است. وی در مقدمه «اصول کافی» نوشته است: من کتابم را با اختصاص دادن فصلی به عقل و علم و قدر و مکانت بلند و شایسته آن و نقص و کاستی جهل و بی‌مقدرای و پستی اهل آن، آغاز نمودم، «إذ كان العقل هو القطب الذي عليه المدار، و به يحتج، و له الثواب و عليه العقاب».

جواب ۴) کتاب شریف «کافی» به لحاظ جایگاه بلند و بی‌بدیل خود، نقش ماندگاری در میان مذهب شیعه دارد که این نقش، اختصاص به گذشته و حال ندارد؛ بلکه در آینده هم خواهد داشت. زیرا مشتمل بر سخنان رسیده از پیشوایان معصوم در همه زمینه‌های اعتقادی و اخلاقی و فقهی است و مورد نیاز همه انسانها تا ابدیت تاریخ است.

مؤلف گرانقدر آن نیز از عالمان وارسته و بزرگ شیعه است. عالم و فقیه پرهیزگار، علامه سید مهدی بحر العلوم می‌نویسد: فضل کلینی و جایگاه برجسته وی در میان شیعیان و مخالفان مورد پذیرش همگانی است. زبیدی مؤلف تاج العروس می‌نویسد: ریاست فقهای امامیه در زمان مقتدر عباسی (۲۹۵ - ۳۲۰ ق) به وی منتهی گشت. میرداماد فلیسوف شهیر با تعابیری ارجمند، از جایگاه بلند علمی کلینی یاد می‌کند.

ترویج و بزرگداشت کتاب شریف «کافی» و مؤلف گرانقدر آن، امروزه از ضرورت و اولویت خاصی برخوردار است. زیرا نظام سلطه جهانی و صهیونیسم، آشکارا مبارزه با تشیع را تشدید نموده است. فرق ضاله گوناگون به ویژه فرقه ضاله خشن وهابیت و ریزه‌خواران و منسوبین این فرقه، با اتکا به دلارهای نفتی و پشتوانه سیاسی نظام سلطه، به شدت در برابر شیعه مشغول سمپاشی‌اند و از جمله با اختصاص بودجه‌های کلان، در صدد تضعیف آثار علمی شیعه هستند. کتاب کافی

نیز به عنوان کهن‌ترین جامع حدیثی شیعه، از این دشمنی بی‌بهره نمانده است و مخالفان با چاپ آثاری بر ضد آن به ابراز خصومت پرداخته‌اند.

جواب (۵) چون محتوای «کافی» مشتمل بر سه بخش اعتقادی و اخلاقی و فقهی است، پرداختن به بخش‌های اخلاقی و فقهی فرصت دیگری را می‌طلبد. اما در مورد بخش‌های کلامی و اعتقادی مواردی به نظر رسید که در ذیل متذکر می‌گردد:

۱. استدراک مباحث اعتقادی کتاب «کافی» با استفاده از کتب کهن معتبر شیعه و پدید آوردن آثار و رساله‌های مستقل اعتقادی و تقویت کمی و کیفی آنها لازم و واجب است.

۲. عصر کلینی، اوج رواج نحله‌های مختلف کلامی و فکری و رسوخ نهضت ترجمه و تحولات سیاسی پیرامون امامت و رهبری است. غریبها و صهیونیستها به تحلیل و بازخوانی از جریانهای این عصر، علاقه وافر نشان می‌دهند و با استناد به متون قدیم و از جمله کتاب «کافی» آثاری را در این زمینه، بارویکردهای خصمانه و جهت‌دار در حال عرضه و القا هستند. ضروری است محققانی فرهیخته و صاحب‌نظر و مدافع مذهب حق، با تولید تحقیقات شایسته، فرصت را از دشمنان بازستانند. این کار دارای دو فایده است: یکی آنکه از کاوش و بازخوانی تحریف شده مبانی اعتقادی شیعه، پیشگیری می‌شود. دیگر آنکه تبیین و ابهام‌زدایی از بخشی از حقایق و جریانهای کج‌اندیش تاریخی - که مشابه و مماثل برخی از تفکرات امروزی‌اند - در تقویت مبانی اعتقادی شیعه و حراست و مرزبانی از آنها مؤثر است.